

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Vilniaus dailės akademija

PRANCŪZŲ IR BRITŲ PSICHOLOGINĖ ESTETIKA KELYJE Į MENO PSICHOLOGIJĄ

French and British Psychological Aesthetics
on the Way to the Psychology of Art

SUMMARY

The article analyzes the psychology of aesthetics transformation to art psychology in France and Great Britain at the end of the 19th and the first half of the 20th century. The most famous French and British elaborators of art psychology – Victor Bach, Henri's Delacroix, André Malraux, Jean Weber, Denis Huisman, Robert Francès, Vernon Lee, Edward Bullough – applied the principles of empiricist psychology to the investigation of artistic creativity. They directly related the phenomenon of aestheticity with the sensations of pleasure and displeasure; applied some elements of *empathy* theory, enriched by physiological aspects, to the inquiry of creative work and aesthetic perception. As a result of these theoretical and methodological innovations psychology of art become the independent branch of the psychology of aesthetics having its own subject of inquiry, structure and objectives.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje išryškėjusio psichologinės estetikos transformacijos į meno psichologiją proceso tyrinėjimui. Jame pagrindinis dėmesys sutelkiamas į žymiausių prancūzų ir britų meno psichologijos kūrėjų Victorio Bascho, Henrio Delacroix, André Malraux, Jeano Weberio, Deniso Huismano, Roberto Francès, Vernono Lee, Edwardo Bullough koncepcijų kritinę analizę, atskleidžiama kaip empirinės psichologijos principai buvo pritaikyti meninės kūrybos problemų tyrinėjimui. Estetiškumo fenomenas čia tiesiogiai susiejamas su meno kūrinių suvokimo patiriamais malonumo ar nemalonumo jausmais. Autorius remdamasis konkrečių teorijų analize parodo, kaip atskiri *įsijautimo* teorijos elementai, papildyti fiziologiniais aspektais, perkeliama į kūrybinio proceso ir estetinio suvokimo tyrimus. Toks naujas teorinių ir metodologinių principų taikymas psichologinėje estetikoje ją paverė savarankiška meno psichologijos disciplina su savo tyrinėjimo objektu, struktūra ir uždaviniais.

RAKTAŽODŽIAI: meno psichologija, psichologinė estetika, įsijautimas, intuicija, vaizduotė, suvokimas.

KEY WORDS: art psychology, psychological aesthetics, empathy, intuition, imagination, comprehension.

BRITIŠKOJI PSICHOLOGINĖS ESTETIKOS TRADICIJA

Greta vyravusių vokiškos ir prancūziškos tradicijų kuklesnį indėlį į meno psichologijos kaip savarankiškos mokslinio pažinimo srities tapsmą įnešė britų mokslininkai, kurių veikaluose savitai išsiskleidė žemyno Europoje subrendusios idėjos. Kalbant apie britų mokslininkų įnašą, reikėtų išskirti dvi pagrindines figūras, atspindinčias skirtingus meno psichologijos tapimo scenarijus.

Pirmiausia, tai meno psichologijos pirmtakė anglakalbėje tradicijoje, anglų rašytoja, daugybės menui skirtų tekstų autorė, žinoma pseudonimu Vernon Lee (*Violet Paget*, 1856–1936). Ji plėtojo ir paskleidė *įsijautimo* teorijos idėjas besiformuojančioje britų meno psichologijos tradicijoje.

Antroji, ne mažiau reikšminga figūra, tai šveicarų kilmės britų psichologas ir meno filosofas Edwardas Bullough (1880–1934), kuris daug nuveikė britų akademinio mokslo sistemoje, keldamas meno psichologijos statusą.

Vernon Lee Didžiojoje Britanijoje įtaigiais teksta sužadino dėmesį meno psichologijos problematikai ir organizuodavo bei dalyvaudavo estetikos ir meno filosofijos mokslininkų diskursuose. Dar 1913 m. paskelbtoje knygoje *The Beautiful: A Introduction to Psychological Aesthetics* („Grožis: Įvadas į psichologinę estetiką“)¹⁸, remdamasi vokiečių ir prancūzų meno psichologijos šalininkų laimėjimais, Lee ženkliai išplėtė *įsijautimo* teorijos poveikio ribas, aukštino jos universalumą, sugebėjimą aprėpti platų psichinio gyvenimo, meninės sąmonės, meninės kūrybos procesų ir kūrybos produktų suvokimo lauką. Minėtos knygos išėities taškas yra

iš Lippso ir Franzo Brentano perimtos *grynos sąmonės* ir *įsijautimo* teorijos idėjos, kurias papildžiusi fiziologiniais aspektais, ji siekė pritaikyti konkrečios meno praktikos analizei.

Įsijautimą Lee aiškina pirmiausia kaip vieną paprasčiausių (nors toli gražu ne elementarų) psichologinių procesų, kuris remdamasis kūrybine vaizduotės galia ir asmenybės vidinės patirties sudėtingiausiais psichologiniais mechanizmais, formuoja mus supančio pasaulio suvokimą. *Įsijautimo* sklaidos sfera siejasi su meninių formų kontempliacijos procesais, kuriuose į pirmą planą iškyla formos sąsajų su emocija ir, atvirkščiai, emocijų santykio su kontempliuojamomis formomis psichologiniai procesai. Iš čia plaukia jos eksperimentinei praktikai būdingas išskirtinis dėmesys introspekcijai arba, kitais žodžiais tariant, savistabos procesams, jautriausioms emocinėms reakcijoms, sąmonės poslinkiams, aprašinėjant konkrečių meno kūrinių suvokimą muziejuose.

Toks požiūris liudijo tik apie eilinių subjektyvizmo tendencijų iškilimą meno psichologijos idėjų ir metodologinių priėgų evoliucijoje, kadangi suvokėjo išvados negalėjo būti patvirtintos jokiais į objektyvumą pretenduojančiais rodikliais. Introspekcijos tendencijos išsigalėjimas Lee koncepcijoje negali būti aiškiamas kaip esminis žingsnis į priekį, lyginant su Fechnerio ir jo vokiškųjų šalininkų eksperimentinėmis procedūromis ir jų rezultatų teorinio apibendrinimo tradicija.

Kita vertus, *įsijautimas* Lee koncepcijoje virsta ir vienu svarbiausių meninės

kūrybos sferos pažinimo instrumentu, persmelkiančiu visą kūrėjo ir suvokėjo būtį. *Įsijautimas* tiesiogiai siejasi su tokiais psichologiniais procesais kaip vaizduotė, užuojauta, kurie suteikdami supančio pasaulio reiškiniams konkrečius pavidalus, suteikia menininko ar suvokėjo sąmonėje spontaniškai gimstantiems nepastoviams ir nevienalyčiams pojūčiams tokį pastovumą ir vieningumą, kurie sistemaiškai organizuoja asmenybės tikslus ir veiklą.

1912 m. Edwardas Bullough *British Journal of Psychology* paskelbė *psichinės distancijos* teoriją, skirdamas daug dėmesio meno psichologijai. Jis buvo puikų akademinį pasirengimą turinti universalių interesų asmenybė, kuri vienu metu reiškesi psichologijos, estetikos, meno filosofijos, meno psichologijos ir empirinių eksperimentinių tyrinėjimų srityse. Puikiai susipažinęs su vokiečių ir prancūzų tyrinėtojų psichologinės estetikos ir meno psichologijos srityse laimėjimais, Bullough buvo pirmasis psichologas, pradėjęs Kembridžo universitete dėstyti išsamų estetikos kursą. 1906–1921m. jis skelbė darbus, skirtus eksperimentinės estetikos problemai.

Plėtodamas vokiškos eksperimentinės psichologijos principus, jis nuosekliai estetiškumo problemą išrutuliojo iš savo pamatinės *psichinio nuotolio* sampratos, kurią aiškino kaip nuasmenintą, atitrūkusią nuo praktiškumo, nesuinteresuoto reiškinio, besiskleidžiančią būseną suvokimo procese.

Bullough meno psichologijos problematiką formaliai tapatino su estetine, tačiau faktiškai brėžė jų objektų ir tyrinėjimo laukų išsiskyrimo kelius. *Estetika* jo požiūriu sistemingai tyrinėja estetinę

sąmonę, taip pat tas estetiškos sąmonės formas, kurios yra sutelktos tiesiogiai į *estetinių objektų kūrybą* arba į *kūrybinės veiklos rezultatus*, tai yra meno kūrinius. Estetikos mokslo objekto dalis *sąmonė* – *mėgaujasi ar aiškina sukurtus meno kūrinius, įvairius gamtos reiškinius, tikrovės objektus*, pasitelkdama estetiškos kontempliacijos teikiamas galimybes.

Į estetikos mokslo objektą įeina ir platus estetiškos kultūros pasaulis, tai yra ta estetiškos sąmonės sritis, kuri tiesiogiai siejasi su kitomis bendresnėmis gyvenimo sferomis. Tokį estetikos tyrinėjimo objekto apibūdinimą Bullough dalinai perkelia ir į meno psichologijos tyrinėjimo srities apibrėžimą. Meno psichologijos tyrinėjimo objektas aiškinamas ambivalentiškai: pirmiausia per menininką ir meną suvokiančio subjekto psichologiją, o kita vertus, per kontempliacijos metu pažįstamus skirtingų meno rūšių kūrinius.

Estetinę problematiką Bullough skirsė į du pagrindinius *meno filosofijos* ir *meno psichologijos* probleminius laukus. Pirmosios subdisciplinos tyrinėjimo objektas yra konceptualių teorinių meno būties, socialinių ir etinių problemų pažinimas, o antrosios – sistemingas estetiško suvokimo problemų tyrinėjimas. Estetiškos meno kūrinių vertės problemos šioje klasifikacijoje priskiriamos priklausomai nuo tyrinėjimo aspekto tiek meno filosofijos, tiek ir meno psichologijos problematikai.

Bullough veikalams būdingas išskirtinis dėmesys tiems estetiškiems kūrybinės veiklos aspektams, kurie yra nukreipti į meno kūrinių kūrimo procesą ir baigiasi jo kaip savarankiško estetiško objekto sukūrimu. Antras esminis jo tyrinėjimų laukas aprėpia estetiškos kontempliacijos

sritį arba, kitais žodžiais tariant, suvokimo procesą, tą estetinio išgyvenimo jausmų gamą, kuri gimsta suvokėjuje, kontempliuojant meno kūrinį, gamtos ir tikrovės objektus. Kita svarbi jo mokslinių interesų sfera siejasi su meninės kūrybos išdavoje gimstančio turtingo *meno kūrinių pasaulio*, jo rūšių ir formų įvairovės tyrinėjimu. Ir trečioji – gvildena plačią vadinamosios *estetinės kultūros* sritį, apimančią estetinį suvokimą ir daugybę kitų kultūros sferų, turinčių tiesioginį ryšį su gyvenimu ir įvairiomis žmogaus kūrybinės veiklos formomis.

Bullough teigia, kad visuomet yra konkreti pozicija, kuria remdamasis kūrėjas ar suvokėjas patiria estetinį išgyvenimą. Šis išgyvenimas – *estetinis nuotolis* – skleidžiasi tarp suvokėjo ir jo potyrių šaltinio arba, kitais žodžiais tariant, to, kas jį veikia dvasinio juslinio suvokimo proceso metu ir sukelia įvairių emocijų būsenų bei idėjų. Kasdieniame mums įprastame patyrimo suvokiamieji objektai sąmonėje aprašomi pagal apibūdinimus, kurie charakterizuoja objektą referuojant į fenomenaliojo ego tikslus. Fiziškai nutolusioje, arba estetinėje, būsenoje objektai jau yra suvokiami, panaikinant sąmonėje nuorodas į fenomenaliojo ego tikslus.

Suvokiančiai meno kūrinį sąmonėje atsiranda galimybė laisvai kreipti dėmesį į potyrio objektus iš neutralumo perspektyvos. „Ši distancija, – pabrėžia Bullough, – tarytum tvyro tarp mūsų pačių *aš* ir to, kas mus veikia pačia plačiausia prasme, turint omeny viską, kas veikia mus fiziškai ir dvasiškai, t. y. pojūčius, suvokimą, emociją būseną arba idėją. Paprastai, nors ne visada, tai reiškia tą patį, kaip pasakyti, kad egzistuo-

ja distancija tarp mūsų pačių *aš* ir tų objektų, kurie yra šių poveikių šaltiniai ir skleidėjai“¹⁹. Tačiau tai visai nereiškia, kad santykis su potyrio objektais yra grynai intelektualinis, nepersonalus ir neturintis emocijų; jis kaip tik skatina suvokimo procese natūralią spontanišką emocijų sklaidą. Šios emocijos suvokimo akte skleidžiasi ne įprastu kasdieniam suvokimui, o specifiniu, tik estetiniam suvokimo aktui būdingu išfiltruotu, išvalytu nuo praktinių aspektų, bet nepraradusių savo originalios sandaros, aspektu.

Meno kūrinio suvokimo metu suvokėjas išgyvena platų spektrą jį užplūstančių emocijų išgyvenimų, gimstančių santykiyje su kontempliacijos objektu. Esminis šio estetinio išgyvenimo akto skirtumas, lyginant su kitais, yra tai, jog emocijos yra fiziškai tolimesnės nuo mūsų pačių, nes dėl estetinio nuotolio poveikio vyksta atsiribojimas nuo mūsų praktinio realaus *aš* ir estetinės kontempliacijos akte suvokiamas reiškinys pasilieka už mūsų asmeninių poreikių bei tikslų sferos. „Distancija, kaip esu sakęs anksčiau, pasiekama, atskiriant objektą ir jo poveikio galią nuo mūsų pačių *aš*, atribuojant jį nuo praktinių poreikių ir tikslų. Tik taip įmanoma *kontempliuoti* objektą. Bet tai nereiškia, kad ryšys tarp mūsų pačių *aš* ir objekto taip susilpnėja, jog pasidaro visiškai *beasmenis*“²⁰.

Kita vertus, estetiniame santykiyje su meno kūrinio emocijos yra manyje, bet kartu ir mano paties sąmonės nėra nuspėjamos. Vadinasi, sąmonės būseną estetinio nuotolio būsenoje čia aiškinama ne kaip standartinę ar įprastinę, o ypatingą *proto atostogų* nuo įprastinio racionalių pradų vyravimo būsenų. Iš čia

plaukia ir kita esminė meno psichologijos problematikai svarbi Boullough išvada, kad kuo meno kūrinys estetišio suvokimo akte turi stipresnę poveikio jėgą, tuo giliau ši santykį išgyvena suvokėjas ir geriau yra pasiruošęs tokio pobūdžio poveikiui. Ir pagaliau, atitikimas tarp pavaizduotų, suvokimo procese regimų, girdimų, jaučiamų ir savo paties asmeninių emocijų taip pat gali sudaryti palankias prielaidas nutolusiam estetiniam patyrimui atsirasti. Pvz., vyras, turintis pagrindą pavyduliauti savo žmonos, visai kitaip įsijaučia žiūrėdamas *Otelą*, nes vaizduojamos siužetinės linijos ir herojų išgyvenimai yra panašūs į jo paties išgyvenimus.

Atitinkamai, jei meninis objektas yra labai nutolęs nuo mūsų įprastinio patyrimo bei supratimo, kitais žodžiais tariant, jei jame nerandame, kas patrauktų mūsų dėmesį, tuomet atsiranda būseną, kurią Bullough pavadina *per dideliu nutolimu*. Tai yra ta būklė, kai meninio suvokimo objektas emocionaliai menkai ar visiškai neveikia suvokėjo. Idealia estetiniam santykiui su meno objektu Bullough meno psichologijoje būkle tampa tokia, kurioje nutolimas yra sumažėjęs tiek, kiek jis gali būti sumažintas iki minimumo, bet nepanaikintas, nes toks santykis yra intensyviausios ir vertingiausios kokybės.

Be abejonės, Bullough estetišio išgyvenimo teorija tapo viena įtakingiausių šios pakraipos teorijų Didžiojoje Britani-

joje ir JAV. Ši teorija nukreipė daugelį meno psichologijos problematika susidomėjusių mokslininkų tirti suvokimo problemas, o meno pasaulis ir su juo susijusi plati psichologinių meno problemų erdvė joje buvo traktuojama kaip pagalbinė. Tuo britų tradicija iš esmės skiriasi nuo prancūziškos ir filosofinio spekuliatyvumo elementus išsaugojusios vokiškos.

Iš empatijos svarbą aukštinančios Lee teorijos ir E. Cassirerio simbolinės filosofijos išsirutuliojo Susanne Langer simbolinio diskurso teorija. Britų estetikos ir meno psichologijos tradicijoje ši teorija meną aiškino kaip vieną iš simbolinio mąstymo raiškos formų, įtraukdama į savo dėmesio lauką vis platesnius humanitarinės kultūros ir meno pasaulio sluoksnius. Taip ji suartėja su prancūziškąja tradicija, kuriai visuomet buvo būdingas kritinis požiūris į vienpusišką griežto moksliskumo kultą ir siauro empirizmo sureikšminimą.

Kalbant apie vėlesnį empatijos teorijos atgimimą ir plėtotę anglų kalbą vartojančiose šalyse, tikslinga paminėti G. W. Allporto, H. Rugg ir A. Kaestlerio vieną po kito pasirodžiusius veikalus²¹. Juose ryškėja vėlesnei meno psichologijos raidai būdingas empatijos sąvokos universalėjimas, tai yra, akivaizdus jos prasmių lauko plėtėjimas ir tyrėjų dėmesio centro perkėlimas į vis aktualėjančias meninės kūrybos procesų psichologijos problemas.

POST SCRIPTUM

Glaustai aptarę XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje Prancūzijoje ir

Didžiojoje Britanijoje išryškėjusias pagrindines psichologinės estetikos trans-

formacijos į meno psichologiją tendencijas, galime konstatuoti, kad šiose šalyse meno psichologijos kaip savarankiškos mokslinių tyrimų srities tapimo procesas buvo skirtingas. Jo ypatumus apsprendė anksčiau vyravusios psichologijos, estetikos, meno filosofijos ir kitų humanitarinių mokslų raidos tradicijos. Žymiausių prancūzų meno psichologijos kūrėjų veikaluose išryškėjo teorijos ir empirijos jungtis, stipresnis besiplėtojančios meno praktikos poveikis, sąlygojantis naujų ir

originalių meno psichologijos koncepcijų atsiradimą.

Britų meno psichologijos tradicija plėtojosi dviem kryptimis: *įsijautimo* ir analitinio tyrimo. Vernon Lee įtakojo *įsijautimo* teorijos vystymąsi menotyrene empirine linkme, būdinga meninės kūrybos procesų ir meno suvokimo dėsnų tyrėjams. Edvardas Bullough, teorinės refleksijos metodu analizavęs meninės kūrybos procesą, britų meno psichologijos tradiciją nukreipė analitinio tyrimo keliu.

Literatūra ir nuorodos

¹⁸ Žr. Vernon Lee. *The Beautiful: A Introduction to Psychological Aesthetics*. Cambridge: the University Press, 1913.

¹⁹ Edvardas Bulou. „*Psichinė distancija*“ kaip meno faktorius ir kaip estetinis principas. Iš anglų k. vertė E. Kuosaitė. // *Grožio kontūrai*. Sudaryt. B. Kuzmickas. Vilnius: Mintis, 1980, 99.

²⁰ Ten pat, p. 101.

²¹ Gordon W. Allport. *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart, & Winston, 1961; Harold Rugg. *Imagination*. New York: Harper & Row, 1963; Arthur Kaestler. *The Act of Creation*. London: Penguin Books, 1964.